

VIURE L'EDUCACIÓ SOCIAL DES DE DINS. UN PRACTICUM ON TOT RESSONA.

Anna Forés Miravalles
Universitat Barcelona
annafores@ub.edu

Ana Novella Cámara
Universitat Barcelona
anovella@ub.edu

Helena Bellver Serrano
Universitat Valencia
ebellse@alumni.uv.es

Miquel Miquel Almirall
Universitat Barcelona
mmiquel.almirall@gmail.com

Carlos Montero de Gea
Universitat Barcelona
montyboys@msn.com

Núria Pérez Escoda
Universitat Barcelona
nperezescoda@ub.edu

Resum

Creure en els estudiants és confiar amb les seves possibilitats i des d'aquesta premissa qualsevol espurna d'oportunitat de fer, observar, reflexionar, sistematitzar o viure és benvinguda. El practicum d'educació social està dissenyat per a que els estudiants puguin escollir que volen aprendre i com ho volen aprendre, els tutors passem a ser acompanyants d'aprenentatge. Metafòricament els estudiants trien quina obra volen interpretar i els tutors els fem facilitar els escenaris per poder dur a terme l'obra. En aquesta comunicació volem compartir amb la seva veu l'experiència de viure i aprendre a partir de l'obra i la vivència amb un educador social significatiu: Tim Guénard.

Text de la comunicació

OBJECTIUS:

- Oferir espais d'aprenentatge vivencials
- Acompanyar el procés final de la carrera
- Treballar la part més humana i personal de la professió social
- Reflexionar a partir d'allò viscut i saber-ho resituar

DESENVOLUPAMENT

“ Un se n'adona tot el que ha de treballar amb si mateix abans d'acompanyar als altres. Sinó, podem arribar a projectar de forma errònia els nostres coneixements professionals degut a les nostres experiències personals. Tant una cosa com l'altra són bàsiques per la intervenció social i pel desenvolupament no tant sols com educadors/es, sinó també com a persones en societat”.

Carlos

Dins de l'entorn del practicum:

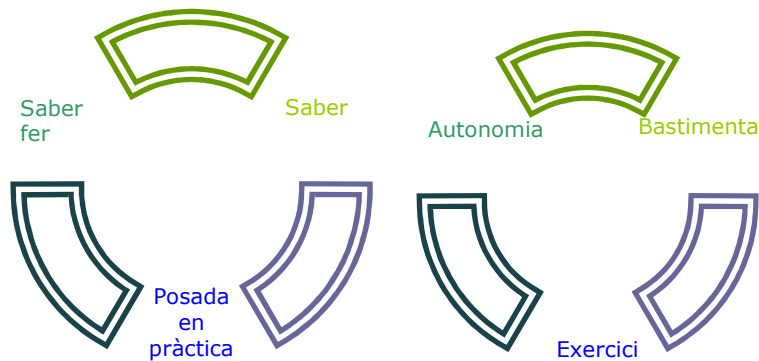
En el marc de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES), les pràctiques externes o el practicum adquireixen un paper essencial en i per a la formació global d'una educadora o d'un educador social competent. Parlem d'un educador social competent en el sentit que les capacitats o els recursos es mobilitzen adequadament durant la pràctica professional. Tenir unes capacitats no significa ser competent. Per ser competent cal posar en joc els recursos. I com diu Tejada (2005, 8), «*Saber, además no es poseer, sino utilizar [...]. Pasar del saber a la acción es una reconstrucción: es un proceso con valor añadido. Esto nos indica que la competencia es un proceso delante de un estado; es poniendo la competencia en la práctica y acción como se llega a ser competente*». És un saber actuar. I encara més, creiem que fer d'educador social no és el mateix que ser educador. Per ser educador/a cal haver-se treballat a nivell personal per poder oferir el millor de nosaltres als altres.

El practicum dins dels estudis d'Educació Social representa una gran oportunitat per aprendre des de la reflexió-acció, construint ponts entre allò treballat dins del currículum i l'experiència pràctica. Constitueix una matèria obligatòria que té per objectiu principal el desenvolupament de les competències professionals. És el marc que permet posar en joc aquestes competències; transferir les competències adquirides. Per poder acompanyar tot aquest procés es realitzen els seminaris a la universitat.

Les pràctiques externes són el pont que connecta el món formatiu i el món laboral i que permet el desenvolupament de les competències professionals de l'estudiant. Per a un gran nombre d'estudiants, les pràctiques externes són el primer espai de professionalització, mentre que altres quan arriben a l'ensenyament ja tenen o han tingut experiències voluntàries o professionals properes o lligades a l'exercici de l'educació social.

«Sapiguen que les pràctiques només són un tastet del que representa el món laboral, sobretot per a aquelles persones que no hagueu tingut cap experiència en el mercat laboral.» (fE1)

Les pràctiques externes per competències són un dels elements clau de la formació integral per a la professió. És una eina bàsica per a l'articulació de l'aprenentatge de l'estudiant, ja que és l'espai que facilita la connexió entre la teoria i la pràctica. Permet l'intercanvi entre el món acadèmic i el professional. Estableix el pont teoria-pràctica, duent a terme l'exercici de reflexió sobre l'acció per dotar-la de contingut teòric, a la vegada que el reconstruïm des de l'experiència. Aquesta retroalimentació facilita a l'estudiant donar sentit als aprenentatges que ha fet, i que continua fent. També interpretar la realitat social per actuar i, des de l'acció, retroalimentar el marc teoricopràctic de referència. Aquest cercle virtuós entre pràctica professional i construcció teòrica requereix articular el moviment d'anada i tornada de la investigació i acció.

Gràfic 1

Les pràctiques externes són un punt de partida en la carrera professional de cada estudiant, a través del qual comença a adquirir experiències; resoldre situacions, planificar actuacions, desenvolupar programes, acompanyar persones en el seu procés, treballar amb altres professionals i/o equips, etc. Aquesta experiència permet a l'estudiant tenir els elements bàsics per iniciar-se en la professió. Ara bé, ser competent en un context no significa ser-ho necessàriament en un altre.

«Las prácticas se han de entender como una oportunidad para aprender el oficio en un ámbito concreto.» (fE3)

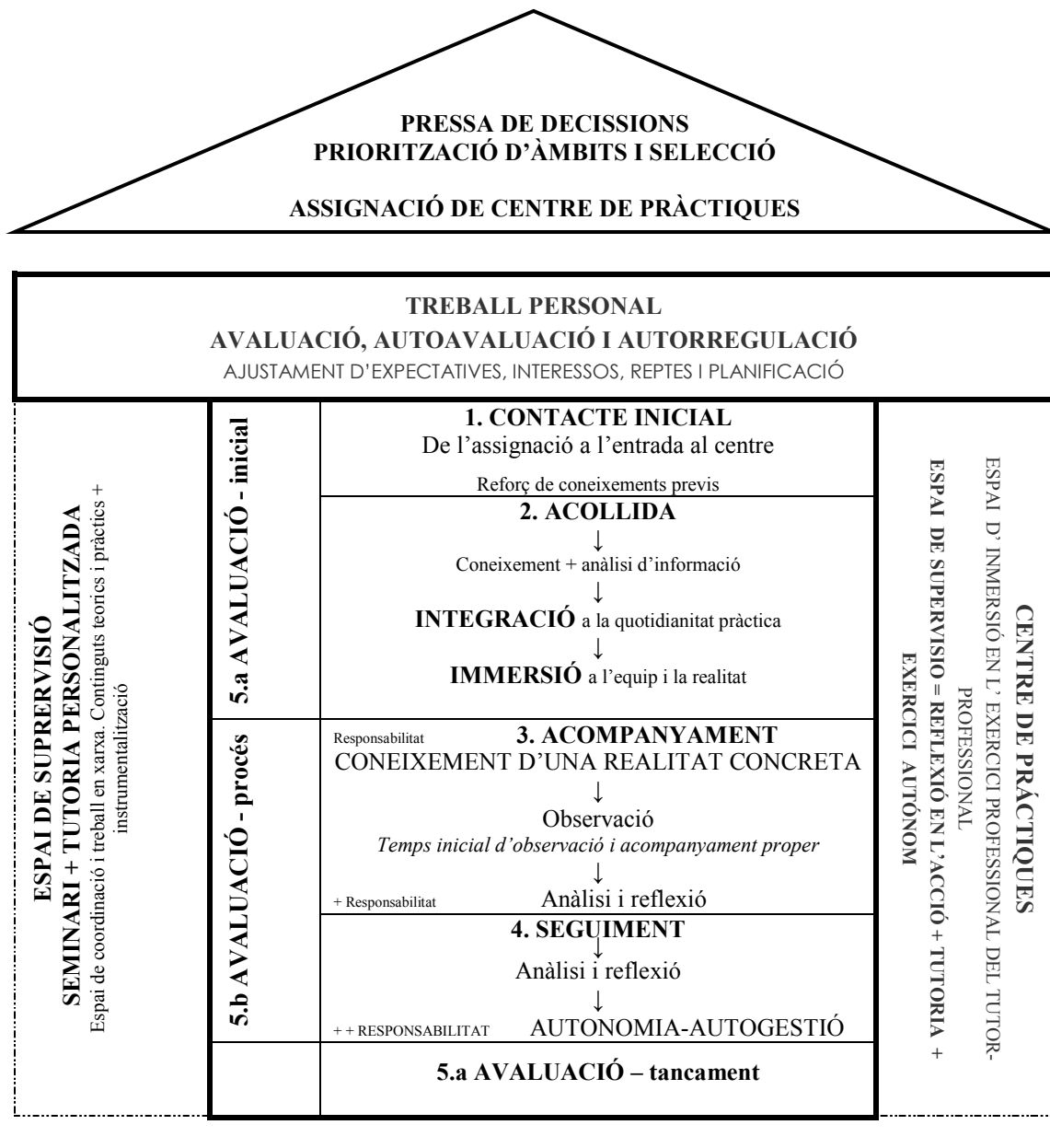
Així, les pràctiques externes permeten a l'estudiant més enllà de posar en joc les pròpies competències personals i professionals fer un assaig de les competències específiques en un dels camps de la professió. Aquest exercici és clau per a la definició de la carrera professional i l'orientació dins l'ampli camp de l'educació social. L'estudiant veu si pot ser competent o no en aquest context. En l'acompanyament del pràcticum els tutors (tant al centre com a la universitat) faciliten eines per millorar i aprofundir en aquelles competències menys desenvolupades per l'estudiant i per anar discriminant, identificant i construint la trajectòria professional. L'objectiu final de les pràctiques externes és que l'estudiant sigui competent en el desenvolupament del seu exercici professional i en el procés de construcció de la seva identitat professional.

«Oportunidad de observar muy de cerca la función profesional del educador.» (fE3)

Una altra finalitat de les pràctiques externes és desvetllar una actitud oberta i innovadora, mostrant a l'estudiant que els camps professionals de l'educació social són oberts i estan en canvi continu, cosa que implica un estat constant d'alerta professional per poder donar resposta a les noves exigències de l'entorn. Els canvis continus i les evolucions del nostre context impliquen que el professional de l'educació social ha d'estar atent i predisposat a generar nous espais de treball, actuar en relació amb noves necessitats i demandes, desenvolupar noves estratègies, diversificar els canals i mètodes, etc. L'educador o educadora social no només ha de mantenir una actitud de formació i desenvolupament professional permanent, sinó que ha d'aprendre a ser flexible i innovador o innovadora.

Les pràctiques, la formació pràctica i la formació a partir de la vivència:

Fins ara hem vist la importància de les pràctiques en el procés de ser educador. Però la formació pràctica de la professió també esdevé en diferents entorns i situacions d'aprenentatge. El quadre següent mostra aquesta articulació a partir de les etapes del procés de formació pràctica al centre per l'estudiant.

Fruit del treball fet com equip de tutors del practicum hem arribat a la conclusió que són d'importants per cada una d'aquestes etapes 4 elements claus: Observar, reflexionar, sistematitzar i viure. Ho explicarem amb atenció tot seguit.

Observar, una mirada atenta:

Entenem l'observació com una mirada activa i directa que va des del aspectes més generals als més concrets i precisos.

«Aprendre a observar perquè molts cops mires però no t'adones de que el que estàs veient o escoltant et diu moltes coses de la persona.» (E5,1)

L'observació és una competència que probablement els estudiants ja tenen adquirida en certa mesura però durant les pràctiques li donaren més valor i profunditat.

«Té gracia, però a mi sempre m'ha agradat observar com són els demés, que fan, com ho fan, perquè ho fan, etc... És a dir, que no és una cosa nova per mi, però les pràctiques sí que m'han servit per adonar-me'n de que és molt important i de que té un gran valor. S'ha de tenir paciència » (E5, 1)

L'observació necessita de la reflexió. Caldrà utilitzar l'observació per analitzar la realitat i analitzar partint de l'observació les actuacions del tutor-centre. El modelatge és un dels principals potenciadors d'aprenentatge i de les competències professionals.

«para desarrollar esta competencia crítica y sobretodo autocrítica ha sido fruto de mis propias reflexiones y de la labor de mi tutora como referente.» (E3,1b)

«Doncs la veritat es que en aquest cas, les competències no les tenia desenvolupades, ... he après a observar detingudament sobretot donant valor a petits detalls que semblen i insignificants però son ineludibles.» (E6, 4a)

La reflexió de l'exercici professional per a la millora

La reflexió en l'acció o en l'exercici professional s'erigeix com un dels recursos més adients per el desenvolupament de les competències de l'estudiant. Seguint el procés formatiu, aquesta reflexió ha de recaure primer sobre la complexitat de la realitat i després sobre la intervenció socioeducativa i el projecte de millora.

Aquesta reflexió en l'acció ha de permetre qüestionar i ajudar en el desenvolupament de les competències professionals. Per això, el tutor-centre i el tutor-UB propicien en les tutories i els seminaris aquests espais de reflexió personal a través de l'aportació d'elements tècnics que ajudaran a connectar amb la realitat. La reflexió es promou a partir de la relació de confiança desenvolupada en la interacció personal i grupal.

S'ha d'utilitzar la reflexió en l'acció. S'ha d'analitzar i reflexionar sobre l'observació directa que s'ha fet en el centre i sobre la lectura de la documentació. També es fa aquest exercici sobre la intervenció socioeducativa, tant de les actuacions del tutor-centre com de les de l'estudiant. En els seminaris de la Universitat, la tutora-UB i en els espais de tutoria del centre, el tutor-centre han anat oferint elements i pautes per realitzar aquesta anàlisi i el tractament de la informació.

La principal eina que tenen els estudiants per seguir la reflexió en l'acció és el diari de camp. Aquesta serà molt més útil si es treballa amb continuïtat.

La sistematització de la pràctica en el marc d'una realitat complexa

Aquesta eina de registre, el diari de camp, serveix, també, per a la sistematització de la pràctica. La sistematització permet visualitzar i endreçar des de la complexitat tot el que l'estudiant està vivint i sentint durant el procés del pràcticum.

Aquesta sistematització quedarà reflectida en la memòria que es presentarà al finalitzar el període de pràctiques. En ella l'estudiant haurà d'integrar tots els elements d'aquesta realitat complexa.

La sistematització permet tancar un primer cicle de «la reflexió en l'acció»; exercici bàsic en una professió que necessita reflexionar en el dia a dia institucional de forma acurada i també requereix d'una mirada externa. Aquesta mirada vers l'exterior podria aportar idees noves per a la pràctica. Algunes d'aquestes idees vinculades amb elements de la pràctica professional com:

- la realitat del centre: rutina, dinamisme, organització, funcionament
- l'entorn i les seves relacions: el territori, els serveis, els professionals i, el treball en xarxa
- el grup com a col·lectiu i/o cada una de les persones que el configuren.
- el perfil professional de l'educador o educadora social: funcions i responsabilitats
- la intervenció socioeducativa: claus del procés, límits, relació educativa

Amb les indicacions de la tutora o tutor del centre i el treball als seminaris l'estudiant ha pogut anar construint la realitat en la que està immers o immersa. La finalitat és anar convertint la informació en coneixement i aprofundiment de la realitat del centre i els seus principals agents a fi que, de manera progressiva, ho vagi plasmant en el seu treball formatiu (memòria).

«Sobretot la meva tutora (tant del centre com de la universitat) és la que m'ha ajudat a saber mirar i/o observar.

També m'està ajudant el meu treball com a educadora al barri de Sant Roc en un projecte educatiu.

Aquest aprenentatge s'ha desenvolupat conjuntament amb el de saber observar, i ho ha anat millorant en el meu procés de pràctiques perquè gràcies a això he pogut aprendre moltes coses del funcionament de la casa i de com treballen les educadores fins i tot de les dones. » (E5, 2)

El seminari espai per viure i conviure

“El més significatiu del seminari és el tracte. Ha estat l'assignatura més lliure, amb menys objectius especificats, es tractava simplement de aportar allò que tractaves o coneixies i deixar-te "mullar" pel que deien els altres.... La relació, el grup i la comunicació és el més destacable del seminari i el que crec que el promou.”

M

iquel

L'espai de seminari és un espai privilegiat per poder convertir l'acte d'ensenyar i aprendre en una experiència compartida.

El fet de que els estudiants estiguin en els darrers anys de carrera per una banda, el nombre petit d'estudiants a acompanyar en aquest procés formatiu, i el

contacte constant amb la realitat socioeducativa fa que els seminaris puguin esdevenir grans laboratoris d'aprenentatge on poder reflexionar i trobar aquell punt d'equilibri entre el que es fa i el que s'hauria de fer; entre el que es diu, es pensa i el que s'acaba fent.

Les estratègies i recursos que es poden dur a la pràctica en els seminaris venen reforçats per la idea de que és :

- Un espai per l'empoderament dels estudiants, ells són els autors principals del seminari.

El seminari està dissenyat per a que els estudiants puguin expressar lliurement els seus desitjos formatius i que ells preguin autoria d'allò que volen aprendre i com ho volen aprendre, els tutors passem a ser acompanyants d'aprenentatge.

Metafòricament els estudiants trien quina obra volen interpretar, quins papers representen cadascú d'ells i els tutors el que faciliten són els escenaris per poder dur a terme l'obra.

- Un espai per l' autorregulació de l'aprenentatge

Els seminaris han de facilitar moments i estratègies per poder regular l'aprenentatge, és més, per a que la regulació es doni des dels mateixos estudiants, per tant es tracta d'afavorir moments, estratègies i recursos per aquesta autoregulació.

- Un espai reflexiu

La característica principal del seminari és que és un espai on la reflexió és l'eina principal per aprendre. Reflexió sobre les accions fetes en el lloc de pràctiques, reflexió a partir de textos: llibres i articles; reflexió a partir del diari de camp, reflexió a partir de visionat de pel·lícules, a partir de la presència o anàlisi d'educadors/es o d'experiències educatives.

- Un espai d'investigació-acció

El fet de que els seminaris estiguin pensats per acompanyar el procés de les pràctiques facilita que la investigació acció pugui estar present en les sessions de seminari, ja sigui contrastant fonts teòriques, ampliant amb altres perspectives, analitzant models formatius o dedicant un temps per interpretar tot allò viscut en el lloc de pràctiques.

- Un espai per compartir

Els petits grups afavoreixen trobar moments on tots i cadascú pugui tenir el seu moment per poder expressar neguits, emocions, situacions que han estat significatives i la resta del grup poder acompanyar també aquests processos esdevenint el seminari un eix clau per compartir tot tipus de situacions, opinions, i perspectives.

Els seminaris han de poder ser el vincle entre allò après al llarg de les diferents assignatures de la carrera i allò que estan vivint en el lloc de pràctiques, on la realitat

educativa pren més força perquè està contrastada la realitat, amb l'experiència viscuda en els diferents recursos educatius.

- Un espai per analitzar models educatius i competències dels educadors/es.

El seminari també esdevé clau per analitzar els diferents models educatius dels diferents recursos, veure les particularitats de cada àmbit de l'educació social, observar els diferents models educatius que es desprenen de cada equip educatiu, de cada institució i de cada realitat concreta. La riquesa de tenir diferents realitats socials a l'abast fa que l'anàlisi pugui ser ric en matisos.

- Un espai per contrastar experiències educatives i extreure'n bones pràctiques.

L'anàlisi ens ha de portar a extreure i saber discriminar les bones pràctiques del que no ho són. Caldrà analitzar quins processos de millora es podrien portar a terme i en que podríem contribuir com a futurs educadors/es.

Una experiència concreta: l'oportunitat d'Observar, reflexionar, sistematitzar, viure i conviure amb en Tim Guénard

En aquest punt, ens disposem a presentar una experiència realitzada aquest curs 2010-11. La nostra tutora ens va proposar l'oportunitat d'anar a compartir amb el Tim Guénard, dos dies, amb intenses vivències.

Tim Guénard és un dels testimonis més impactants del procés resilient, i d'educació social, tal com es recull en el seu llibre "Més fort que l'odi" en les seves xerrades i en el seu testimoni vital. Poder compartir les seves vivències ha estat una experiència clau pel procés formatiu dels estudiants.

Partim d'un testimoni de vida colpidor, Tim als tres anys va ser lligat a un pal d'electricitat i va ser abandonat en mig d'un bosc per la seva mare. Dormia tot nu a la caseta del seu gos quan tenia quatre anys. Als cinc anys, precisament el dia del seu aniversari, el seu pare li va propinar una pallissa brutal que el desfigurà (cames trencades i nas). No sabia gairebé ni parlar. Als set anys, va ingressar en un orfenat i va patir maltractament institucional. Als nou anys, també el dia dels seu aniversari, fracassar en el seu intent de suïcidar-se. Als onze va entrar en el correccional després de ser acusat injustament d'incendiar un graner en una granja on estava acollit. Als dotze es va fugar. Als tretze anys va ser violat per un senyor elegant als barris alts parisencs; i als catorze anys es va prostituir a Montparnasse. Com ell mateix diu: «Jo, Tim Guénard, fill d'alcohòlic, nen abandonat, he fet errar el cop a la fatalitat. He fet mentir a la genètica. Aquest és el meu orgull». Tim Guénard (va néixer en 1958), avui dia a més de ser escriptor és un apicultor pare de família qui a més es dedica a acollir a tota persona que ho necessita.

Tim ens va oferir l'oportunitat de llegir-lo, d'observar-lo i aprendre de la seva mirada, partint de la base que la capacitat per a ésser feliços i ser educadors reclama d'una nova mirada: observant la bellesa que s'amaga darrera de quelcom que pot semblar a primera vista imperfecte per a així poder construir una vida rica, profunda, per ser veritablement feliç. No es tracta, de conrear els nostres errors i debilitats sinó d'acceptar-los i conviure amb ells.

Per Tim, és més aviat l'acceptació i la mirada optimista bolcada sobre la persona, una mirada que orientada en els elements que afavoreixen el seu progrés més que en les causes dels seus problemes.

L'acceptació de si mateix, malgrat les situacions adverses constitueix una etapa essencial del progrés, i inclòs de canvi. Canviar no es tracta de ser altre diferent del que un és, sinó acceptar-se tal com un és amb les seves forces, les seves debilitats i les seves limitacions, sense vergonya ni culpabilitat.

Acceptació lúcida de si mateixos que permet conservar una bona autoestima i una orientació positiva cap al futur que permet l'evolució personal. Compartir amb ell aquest canvi de mirada ens va portar també cap una mirada cap el nostre propi interior.

Un aprenentatge vivencial que va suposar tot un repte, què va permetre treballar l'autogestió dels coneixements des de la vessant més humana, la part emocional. O vist des dels mateixos estudiants:

"A partir d'aquí, tal com deia Freire, tot aprenentatge comença amb la pregunta. Un cop teníem les preguntes no podíem fer res més que intentar fer un viatge compartit per trobar les respostes. Malgrat tot, molt em temo que aquest viatge serà llarg, potser no trobarem la resposta que buscàvem, però, de moment, hem trobat i trobarem moltes respostes que no esperàvem. Amb tota sinceritat, considero que he après més o si més no més intensament en dos dies d'experiència que en moltes classes magistrals." Miquel

I tot aquest projecte es va gestar des de l'implicació i el compromís a partir de l'oportunitat d'anar a conviure amb la tutora de la universitat aquesta experiència. Des de la gestió del viatge i l'estada des de la igualtat, des de la proximitat i des de la corresponsabilitat. Des de la creació de circumstàncies de fer possible aquest aprenentatge. Així hem experimentat la relativitat del temps d'aprenentatge i la seva intensitat, una bona vivència, pot tenir molta més transcendència i pot deixar més petjada professional i humana que hores i hores de formació. Formació que a vegades ens recorden els estudiants que oblida allò essencial:

"Desde mi profesión, la educación social, trabajamos con personas en riesgo de exclusión social, muchas de ellas han sufrido carencias afectivas durante el transcurso de su vida, pero no hay libros que nos enseñen a ver nuestro papel en este aspecto, los educadores tenemos que ser donantes de amor, enseñar a las personas con y para las que trabajamos que confiamos en ellas, que las queremos y las apoyamos. El afecto es la herramienta más potente de un educador social, sin embargo, no hay ninguna materia que nos enseñe a ser afectuoso, ni la importancia de este elemento en nuestra práctica profesional." Hellen

O com afirma Jollien el centre de la vida ha de ser la vida mateixa, a voltes com educadors ens fixem en el que no funciona, en el problema: diga-li malaltia, discapacitat, problemes i ens oblidem de centrar la mirada en la persona que hi ha al darrera, aquesta és la mirada amable que ens va oferir en Tim Guénard, i que vam aprendre els estudiants i nosaltres.

"Després del període de reflexió, encara no he posat les idees massa en ordre. Però mirant les fotos i tornant-les a mirar m'he adonat que l'experiència que vam viure plegats va ser molt més que un curt viatge. Crec que vam aconseguir un seguit de sensacions que fan remoure tot el que està més endins de nosaltres mateixos, allò que de tant en tant fa posar la pell de gallina i fer que el cor bategui més de pressa. " Miquel

Conclusions

"Un cercle íntim, respectuós i especial entre alumnes, professors i convidats, sense distàncies educatives pel mig, aconseguint esclatar les nostres capacitats i sent responsables del nostre propi servei d'aprenentatge-ensenyament en cooperació amb els altres. Cadascú de nosaltres aportava el seu punt de vista, experiència i per sobre de tot, la seva sensibilitat i mirada vers al món".
Carlos

Com a gran conclusió vam oferir espais d'aprenentatge vivencials, no només el viatge sinó l'acompanyament abans del viatge, saber on anàvem i el que podria suposar a nivell personal. La lectura del llibre del Tim va ajudar a posar en situació però la vivència va ser molt més que tot el previsible. Tenir l'oportunitat de viure en el moment final de la carrera també és rellevant, perquè en aquest moment tot queda com més arrelat, és un moment de recollir i de reorientar-se. Un moment per saber que portes a la motxilla de la vida, i treure allò que no et farà falta i posar tot allò que serà de menester. Per tant hem tingut l'oportunitat de reflexionar a partir d'allò viscut i saber resituar. Encara estem en procés. Encara hem de seguir treballant tota la part més humana i personal de la professió social.

Com a fruit de tot plegat ha sortit una publicació i un vídeo que volem compartir amb totes les persones que creguin en l'educació.

Com deia Rancièr: *"en el acto de enseñar y aprender hay dos voluntades y dos inteligencias."* o tantes com persones s'impliquin en el procés d'aprenentatge, afegiríem nosaltres. Per tant quantes més oportunitats d'observar, reflexionar, sistematitzar i viure més ric serà l'aprenentatge. Que ressoni en cada mot, cada pensament i en cada acció de la nostra professió.

Bibliografia

Forés, A; (2011). *TIM GUÉNARD. Un testimoni de vida. Un inspirador de possibilitats.* Claret Editorial.; Barcelona

Forés, A.; Grané, J. (2008) La resiliencia. Crecer desde la adversidad. Plataforma: Barcelona

Freixa, M.; Novella, A.; Pérez Escoda, N.; Forés, A.; Fuentes, N.; Costa S. i Caramés M. (2010). Quadern de pràctiques externes. Material del tutor/a de la Universitat de Barcelona. Barcelona: Facultat de Pedagogia. Universitat de Barcelona (inèdit).

Novella, A.; Forés, A. y Fuentes, (2011). El disseny d'uns quaderns de pràcticum des de la millora docent i el treball corresponsable per la transferència de competències i desenvolupament professional. Revista d'Innovació i Recerca en Educació, 5, num. 2. Disponible en: <http://www.raco.cat/index.php/REIRE/>

Novella, A.; Freixa, M. y Pérez N. (2010). La funció docent del tutor-professional en el marc del practicum. Congrés Internacional Docència Universitària i Innovació. "Nous espais de qualitat en l'Educació Superior. Una anàlisi comparada i tendències". Barcelona, 30 de junio y 1-2 de julio.

Perrenoud, P. (2004). Desarrollar la pràctica reflexiva en el oficio de enseñar. Barcelona: Graó.

Rancière, J. (2003) *El maestro Ignorante*. Laertes: Barcelona

Schön, D. (1992). La Formación de profesionales reflexivos hacia un nuevo diseño de la enseñanza y el aprendizaje en las profesiones. Barcelona: Paidós

Schön, D (1998). El Profesional reflexivo cómo piensan los profesionales cuando actúan. Barcelona: Paidós

Tejada, J. (2005). El trabajo por competencias en el practicum: cómo organizarlo y cómo evaluarlo. Revista electrónica de Investigación educativa, 7 (2). Recuperado el 11 de octubre de 2008, de: <http://redie.uabc.mx/vol7no2/contenido-tejada.html>

Vázquez, C.; Porcel, A. (1995). La supervisión espacio de aprendizaje significativo instrumento para la gestión. Zaragoza: Ed. Certeza.

Zabalza, M. A. (2009). Practicum y formación: ¿En qué puede formar el practicum? En Raposo, M. et al. (Coords.). X Symposium internacional sobre practicum y prácticas en empresas en la formación universitària, Poio, 29 junio-1 julio de 2009.

Videografia

Video fet pels estudiants explicant aquesta vivència:

<http://www.megavideo.com/?v=1YWYWHCV>

Qüestions i/o consideracions per al debat

Com es pot acompanyar l'autogestió de l'aprenentatge vivencial?

Com fer que els estudiants es sentin els protagonistes del seu aprenentatge?

Cal alguna formació específica per acompanyar aquests processos?

Educar des d'aquesta mirada ....Quin estudiant? per quin pràcticum? per quina formació d'educació social?